

## FEKETE PÉTER

### PAPP ISTVÁN AZ EMBER, A TUDÓS ÉS A TANÁR\*

Nagy emberekről megemlékezni igazán megtisztelő, ugyanakkor felelősségteljes feladat. Felelősségteljes azért, mert egy előre meghatározott időn belül kell az emlékezőnek teljes mértékben érzékeltetni az ünnepelt gazdag életútját, sokoldalú munkásságát.

Papp István, főiskolánk magyar nyelvészeti tanszékének, s a tanszék kiváló kézikönyvtárának létrehozója, első tanszékvezetője nagy ember, példakép volt. Arra vállalkoztam, hogy az embert, a tudóst, a tanárt, egységében mutatom be anélkül, hogy sorra venném valamennyi tanulmányát, teljes munkásságát. Ezt egyébként megtette már egyik volt tanítványa, a Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékének jelenlegi vezetője, Jakab László kiváló tanulmányában, de írt róla egy másik tanítványa, Fülöp Lajos, az ELTE mai magyar nyelvészeti tanszékének adjunktusa. Saját tapasztalataimat, véleményemet így módomban állt egészíteni ezekből az összegezésekből is.

Nekem lehetőségem most arra van, hogy életének, munkásságának főbb állomásait méltassam.

Papp István 1901. szeptember 12-én Kisvárdán született szegény tízgyermekes családban. Az elemi iskolába kerülve tanítója felfigyelt a tehetségére, s nagy nehezen sikerült elérnie a szülőknél hogy az elemi iskola ötödik osztályának elvégzése után beírassák a gimnáziumba. Az első beiratkozási díjat maga a tanítója fizette be. A szorgalmas diák méltó volt a segítségre, ösztöndíjat kapott, a gyengébb tanulókat tanította, így önállóan fedezni tudta a tanulás költségeit. 1920-ban a kisvárdai érettségi után iratkozott be a debreceni egyetem magyar–német szakára. Tanári pályáját is Kisvárdán kezdte. Kisvárdán tanított Sopronban, Hatvanban. Csak Hatvanban nevezték ki rendes tanárrá 1930-ban. 1934-ben magyar és finnugor nyelvészetből bölcsészdoktorrá avatták. Hatvanból került Debrecenben a

---

\* Elhangzott a Papp István anyanyelvi napok megnyitó előadásaként 1993. október 18-án.

Fazekas Mihály Gimnáziumba 1937-ben. Ebben az évben lett egyetemi magántanár a debreceni egyetemen „Nyelvélektan, különös tekintettel a magyar nyelv történetére és földrajzára” című tárgykörből.

Már ekkor megtanult finnül, s 1935–36-ban 12 hónapos finnugor ösztöndíjat kapott. Kinn ismerkedett meg közelebbről a finn nyelvészettel. Tudományos működésének élete végéig egyik fontos területe maradt a finn nyelv.

1948-ban a Debrecenben létrehozott pedagógiai főiskola tanárává nevezték ki. A főiskolával 1949-ben Egerbe jött, de továbbra is tanított a debreceni egyetemen. 1958-ban – amikor Bárczi Géza professzort Budapestre helyezték – Papp István kapta meg a debreceni egyetem nyelvészeti tanszékének katedráját, ekkor nevezték ki oda professzornak, s itt tanított haláláig.

Papp István 45 évet töltött a tanári katedrán. Ebből huszonzét évig középiskolában, 23 évig főiskolán, illetve egyetemen tanított. Nagy tekintélyű ember volt. Tekintélyét tudásának, igazságosságának és személyes varázsának köszönhette. Ma is magam előtt látom egyenes tartását, hallom okos, érvelő előadásait.

Mindig csodáltam szakmai tisztességét, eltökéltségét a tudomány megszerzésére, emberségét, egyenes jellemét. Mindent a tudomány igazságával mért, véleményét akkor is kimondta, ha az akkor hátrányos volt a számára.

Papp István ugyanis a maga útját járta. Mondogatta gyakran: „Sohasem dörgölődtem a hatalomhoz.” Nem véletlen, hogy volt olyan miniszter, aki azt mondta, Papp Istvánból nem lehet egyetemi tanár. Egyenességét élete végéig megtartotta. Amikor 1950-ben megkérdezték tőle, hogy miért nem beszél a szovjet nyelvtudományról, a válasza akkor is egyenes volt: „Mert nem értek vele egyet.” Az eset után néhány hónap múlva hozták az újságok a hírt, hogy a Szovjetunióban – akkori szóhasználatlal élve – leleplezték a nyelvtudományban eluralkodó marrizmust, mint áltudományt.

Pontos napi programja volt. Minden este másfél órát sétált. Hasznomra vált, ha a séta idejének közeledtével a szobája környékén tartózkodtam, mert ha találkoztunk, akkor mindig feltette a kérdést: „Van-e kedve sétálni? Ekkor együtt róttuk Eger utcáit. Az egyébként zárkózottnak tűnő ember feloldódott, s beszélt munkáról, nehézségeiről, a gáncsoskodókról, és sokszor mesteréről, Pápay Józsefről. Elmondta, hogy Pápay annak idején őt jelölte ki utódjául a magyar nyelvészeti katedrára. Mint tudjuk, ez valóság-gá azonban csak 1952-ben válhatott.

Munkája elismeréseként a Finn Tudományos Akadémia külső tagjává választotta, a Turku Egyetem díszdoktorává avatta, Urho Kekkonen finn köztársasági elnök a Finn Oroszlánrend parancsnoki fokozatával tüntette ki.

Itthon – halála előtt néhány évvel!! – megszerezte a „nyelvtudományok doktora” fokozatot.

Talán nem hangzik szerénytelenségnek ha megemlítem, áldom a sorsom, hogy tanítványa, a tanári oklevelem megszerzése után maga mellett hagyván, beosztott munkatársaként egy ideig továbbra is tanítványa lehettem.

Tudományos kutatásának legfőbb területei: a magyar nyelvtudomány leíró és történeti ága, a finnugor nyelvészet, az általános nyelvészet fő kérdései. Ezeken kívül kitekintett a nyelvművelés, a nyelvjárások, az oktatás és nevelés módszerének a területére, s fiatal korában még az irodalomtudomány témakörébe is. Az elméleti és gyakorlati nyelvtudományt egyaránt művelte, az elmélet igazságát a gyakorlat próbája alá vetette igazolásként. Készséggel tanulmányozta az új áramlatokat, ha egyetértett velük, átvette, sőt igyekezett továbbfejleszteni őket.

Tanulmányai, egyéb írásai a hazai folyóiratok mellett számos külföldiben is helyet kaptak. Ezekben részben magyar, részben német, francia, olasz és finn nyelven publikált. A Budapesti Szemle, a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvtör, a Magyar Nyelvjárások, a külföldiek közül a Milánóban megjelenő öt nyelvű tudományos világszemle: a Scientia, a Bartoli-féle Bollettino dell Atlante linguistico Italiano, a finn Virittäjä, a Finnisch-ungarische Forchungen közölték írásait.

Nyelvelméletének alapjául a Karl Bühler által képviselt funkcionalista szemlélet szolgált. Funkcionalista nyelvelméletét egyrészt jól mutatja szinte valamennyi tanulmánya, másrészt főiskolai előadásai, A „Mi szó funkciója” című művében pl. a Gombocz Zoltán által körvonalazott funkcionális nyelvszemléletet fejleszti tovább. A nyelvi funkció oldaláról közelíti meg a mondat lényeges jegyeit. Ilyen új utakat mutató írásai még: „Út a valóság felé”, „A mondat fogalmának tanítása. „A mondat részei” című dolgozatában hangsúlyozza a stilisztikai, illetve az érzelmi vizsgálatok fontosságát. Tanulmányozza a mondatelemzés kérdéseit. („Elemzési problémák az iskolában”, „Az elemzés kérdéseihöz”, „Még egyszer az elemzés.”) Foglalkozik a szófajok kialakulásával. Elképzeléseit tanulmányban rögzíti a szófajokról, és az állítmányi szerkezet fejlődéséről „Az ősi szófajok”, valamint „Az állítmányi szerkezet őstörténete” címen.

Tanulmányt írt az igei paradigma kérdéseiről, a szóalkotás problémáiról, a felszólító módjel alakváltozatainak történetéről. Tanulmányokban fejtegeti a magyar hangtan, szótan, mondattan alapkérdéseit.

Már az ötvenes évek elején felhívta a figyelmet az akkor teljesen új diszciplinának tűnő szövegre.

Még Egerben megírta a „Hangtan” című főiskolai jegyzetét, amely a „Leíró magyar hangtan” egyetemi tankönyv alapjául szolgált. Benne a fonetikai, fonológiai nézeteit foglalta össze. Központi gondolata itt is a hang funkciója. Ma is pótolhatatlan könyv.

Tanulmányokat írt a hangtörténet köréből is. Ezekben rámutatott, hogy a hangváltozások fiziológiai folyamatát a nyelvi funkció érdekei irányítják.

1950-ben Egerben írja meg az „Általános nyelvészet” témájú jegyzetét, amely akkor a legkorszerűbbek közé tartozott.

Amikor 1926-ban kikerült az egyetemről, professzorától Pápay Józseftől egy Magyar Nyelvatlasz tervének kidolgozását kapta feladatul. A terv hamarosan elkészült, azonban elképzelését nem valósíthatta meg. Nem nyugodott bele, újabb tervet dolgozott ki, s olasz nyelven közzé is tette. A külföldi érdeklődés ellenére, itthon nem vették tudomásul. Papp István szavai szerint: „...ami Debrecenből jött, az már eleve gyanús volt a főváros vezető emberei számára.”

Papp István 1965-től megszakítás nélkül meghívott professzora volt a jyvaskyläi nyári egyetemnek. Finn nyelvészeti dolgozataiban foglalkozott a finn nyelvtudomány módszereivel, a finn nyelv történetével, a finn szófaji kutatással, a finn verseléssel. Sajátos véleménye volt a kalevalai ritmusról. A finn egyetemi hallgatók számára tankönyvet készített, amely azonban a kutatók számára is jól hasznosítható kézikönyv lett, amely a legmodernebb nyelvtörténeti eredményeket foglalja magába. Nyelvtörténeti nézeteit összefoglaló műve 1968-ban Finnországban jelent meg. Címe: „Unkarin kielen historia”.

A hazai finnugorisztika számára elkészített Finn–magyar szótár a hazai és külföldi szakkörökben nagy elismerést váltott ki. Néhány méltatást emlétek közülük. „Ez a szótár méltó folytatása azoknak a nyelvkönyveknek, amelyekkel Papp István több hívet szerzett Magyarországon a finn nyelvnek, mint bárki más.” „Papp István szótára kitűnő segédeszköz a magyarral foglalkozó finnek, s talán még nagyobb mértékben a finn nyelvvel foglalkozó magyarok, s Finnország barátai számára.” Egyébként minden finn témájú munkáját elismeréssel fogadták.

Szólni kell az anyanyelvi nevelésről vallott nézeteiről is. Véleménye szerint nyelvi műveltségünknek ügye az isklában dől el.

Az anyanyelvi neveléssel kapcsolatos véleményét elsősorban „A magyar nyelvtan nevelőereje és nyelvi nevelés kérdései” c. munkájában fejti ki. „Nevelőerejét csak akkor tölti be a nyelvtan – írja, ha odaállítjuk ahová való: központi tantárggyá, a nevelés és oktatás tengelyévé.” A gyerek az anyanyelv használatának ismeretében kerül az iskolába. Ez a nyelvhasználat ösztönös. Az iskola feladata, hogy ezt az ösztönösséget tudatossá tegye. Az anyanyelvi nevelésben a gyerekek meglevő nyelvi kincsére kell alapozni. „Azért tanuljuk anyanyelvünket – vallja –, hogy az őstől ránk maradt drága örökséget jól tudjuk használni... a nemzet fennmaradásáért és a haladásáért vívott küzdelemben.”

Foglalkoztatja a nyelvi rétegződés problémája a köznyelv és a nyelvjáráások, a tájnyelv és az iskola kapcsolata. Véleménye szerint a nyelvjáráások

közelednek a köznyelvhez. Ezt a közeledést ő természetes folyamatnak tartja. Feladata az iskolának, hogy a nyelvjárási jelenségeket össze hasonlítsa a köznyelvvvel, mert így a tanulók jobban megismerik nyelvünk sajátosságait, törvényeit. Egyébként a nyelvjárási alakoknak, mint megőrzött régiségeknek, nagyon sok a nyelvtörténeti tanulságuk is

Felhívja a figyelmet arra, milyen kár, ha az iskola írtja a nyelvjárási beszédet. „Siralmas a helyzete tájszólásainknak a közéletben: az újság, a rádió és az iskola vállvetve fáradoznak azon, hogy a nép ajkáról letöröljék a szójárás zamatát, a vidékies ejtés frissességét. Ha nem akarjuk, hogy ma-holnap teljesen elmosódjék az egyes vidékek szójárás különbsége – ami nagy veszteség lenne –, akkor legalább az iskola álljon a nyelvjárás pártjára. Értesse meg a tanulókkal, hogy a nyelvjárás nem szégyellnivaló, s az iskola csak az egység kedvéért kívánja meg a közmagyar beszédmód megtartását” – írja. Önmagáról azt is megemlíti könyvében: „...e sorok írója most édesgeti vissza gyermekkorra legföltettebb kincsét, a saját nyelvjárását.” Ezeket a mondatokat szóban is többször megismételte.

Nem hagyható említés nélkül a magyar irodalomtudomány terén végzett munkássága sem. Önmagáról azt mondta, hogy gimnazista korában irodalomtudós akart lenni. Amikor azonban a debreceni egyetemen Pápay József nyelvészeti előadásait meghallgatta, megváltoztatta elhatározását, s a nyelv tudományt választotta élethivatásának.

Középszkolai tanár korában naponként foglalkozott az irodalommal. Cikkeinek túlnyomó része is a mindennapi munkával kapcsolatos. Elemezte Balassa Bálint egyéniségét. 1944-ben szokatlanul merész hangon írt Csokonairól és koráról. Egy mintaszerű összefoglaló órát írt le a gimnázium VIII. osztálya számára. Kidolgozott egy önálló szemléletű irodalomelméletet. Alapvető egyezéseket talál Ady Endre költészete és a Kalevala ősi hangulata, Ady versei és a Kalevala verselési sajátosságai, Ady és a Kalevala szimbóluma között. A tanulmányának címe „A Kalevalától Adyig.”

Papp István nemcsak kiváló tudós, hanem kiváló nevelő, kiváló tanár is volt. Előadásait mindig jegyzet nélkül tartotta. Az egyébként zárkózottnak látszó ember az óráin feloldódott, állandó mosoly volt az arcán, meg akarta nyerni hallgatóit a tudománynak. Ez a feloldódás még szembetűnőbb volt akkor, amikor mesteréről, Pápay Józsefről beszélt. Most még jobban látom, mint akkor, hogy engem is mindennel irányítani akart. Ma is a fülembe cseng, amint az egyik séta alkalmával kiadta számomra az első tudományos feladatot: „Tanulmányozza át Klemm Antal Mondattanát, mondjon róla véleményt, vitassuk meg együtt.”

Azt is mondta, hogy professzora vezette el Wilhelm Wundt néplélektanának világába. Szemináriumi órákon kellett beszámolnia észrevételeiről, vitázni professzorával. Elmondta, hogy őt harmadéves egyetemi hallgató korában Pápay magához hívta s közölte vele, hogy külön választja a ma-

gyar nyelvészetet a finnugor nyelvésztől, s őt, Papp Istvánt akarja a magyar nyelvészeti katedrára ültetni.

A Pápay Józsefhez való ragaszkodása, az iránta érzett nagy-nagy tisztelet akkor mutatkozott teljes valóságában, amikor a tudósról és a tanár emberről nyilatkozott. Mindenben példaképének tekintette. Azt mondta róla, hogy eszmék megszállottja volt. Reguly nyomdokaiba lépett, nem törődött a nehézségekkel, a nélkülözéssel, elindult Szibériába felkeresni a rokon osztjákat. Pápay a gyanakvó testvéreket annyira megnyerte magának, hogy az osztjások testvérükké fogadták. Mentek hozzá, biztatták, hogy mindent jegyezzen fel, hadd lássák a magyarok, hogy ők őrzik ősi múltjukat. Elvitték magukkal az őserdőkbe, idegenektől féltve őrzött bálványhelyekre. Az ösvényen sámán volt a vezető, s Pápaynak a sámán nyomába kellett lépnie, az elrejtett nyilak nehogy halálra sebezzenek.

Pápay hazatérve Debrecenbe megmutatta hallgatóinak a hajdankor hősi világát, készítette őket a rájuk váró jövő feladatokra.

Papp István beszédét hallgatva nem lehetett nem észrevenni, hogy ő mindenben a mesterhez akar hasonló lenni emberként, tudósként és tanárként egyaránt. Úgy gondolom, hogy Papp István életében, munkásságában meghatározó szerepe volt Pápay Józsefnek, ezért szántam rá néhány mondatot.

Nagy meglepéssel tölt el, hogy a tanszékvezetői székben utódom ápolni akarja a Papp István-i szellemet, s ennek egyik külső jeleként róla kívánja elnevezni a főiskolai nyelvművelő napokat. Örülök annak, hogy ebben a törekvésében a tanszék valamennyi oktatója egyhangúlag támogatja. Úgy gondolom, ez a szellemiség biztosíték az előrehaladáshoz. Ezzel a tanszéknek felbecsülhetetlen hagyománya van, amiből mindig lehet meríteni.

Amikor Papp István 1972. április 11-én meghalt, a rádió nekrológiájában Ady Endre sorait idézték: „Ifjú szivekben élek *mindig* tovább, Mert életem millió gyökerű.” Azt kívánom, hogy az egri főiskolán végzett magyar szakos pedagógusok szívükbe fogadják a Papp István-i szellemiséget a haza javára, mindannyiunk boldogulására.